

ĐỀ SỬ THI TÂY NGUYÊN SỐNG MÃI VỚI TÂY NGUYÊN

PHẠM VĂN HÓA*

Trong kho tàng văn học dân gian Việt Nam, Sử thi Tây Nguyên sáng ngời như viên ngọc quý hiếm. Các Sử thi *Đam Săn, Xing Nhã, nhóm Sử thi Giông...* của người Tây Nguyên là một kho tàng di sản văn hoá hết sức phong phú và độc đáo. Nhưng không gian văn hoá của giá trị ấy đang ngày càng bị mai một. Vậy làm cách nào để Sử thi Tây Nguyên sống mãi với Tây Nguyên và đi vào lòng người đương đại đang đặt ra như một vấn đề lớn, cấp bách và là câu hỏi nhức nhối của ngành Fonclo học Việt Nam.

Từ chủ trương khôi phục và kế thừa những di sản văn hoá truyền thống dân tộc của Đảng, công việc sưu tầm, nghiên cứu và phổ biến Sử thi đã và đang được thúc đẩy mạnh mẽ. Cho đến nay, quá trình sưu tầm, nghiên cứu Sử thi Tây Nguyên ít nhất đã diễn ra gần tám thập kỷ. Công lao đầu tiên thuộc về những nhà văn hoá người Pháp. Nhưng phải đến sau ngày đất nước thống nhất (1975), công việc sưu tầm, nghiên cứu Sử thi mới được tiến hành khoa học hơn, thuận lợi hơn và thu được nhiều kết quả hơn trước. Đặc biệt, tháng 3 năm 2001, Chính phủ thông qua Dự án *Điều tra sưu tầm, bảo quản, biên dịch và xuất bản kho tàng Sử thi Tây Nguyên*, giao cho Viện Khoa học xã hội Việt Nam chủ trì, phối hợp với các tỉnh Tây Nguyên và phụ cận cùng thực hiện đã phát hiện hàng trăm tác phẩm Sử thi. Có thể thấy, cho đến nay, thành tựu sưu tầm, nghiên cứu Sử thi Tây Nguyên đạt được là rất to lớn. Đây là thành quả của những nỗ lực không mệt mỏi của các nhà khoa học, nhà quản lý văn hoá và các nghệ nhân dân gian trên địa bàn Tây Nguyên và cả nước.

Tuy nhiên, việc sưu tầm, biên dịch là một trong những biện pháp tích cực mà chúng ta có thể làm được cho đến nay chỉ là lưu giữ những bản Sử thi “chết”. Bảo tồn theo hướng “tĩnh” này là công việc cần làm, nhưng quan trọng hơn là làm sao cho cộng đồng giữ lại được giá trị văn hoá đó. Làm sao để các bản hát kể không “nằm chết” trên giấy mà tiếp tục phát triển, biến đổi, và có đời sống riêng của nó là công việc hết sức khó khăn. Bởi vì, thực tế cùng với chính sách mở cửa, xây dựng và phát triển kinh tế ở vùng cư dân Tây Nguyên hiện nay, các yếu tố văn hoá tôn

* ThS. Trường Đại học Đà Lạt

giáo của nền văn minh bên ngoài đang ngày càng thâm nhập sâu rộng vào vùng đất này. Không gian văn hoá buôn làng và rừng núi Tây Nguyên ngày càng xơ xác và dần mất đi đến đau lòng. Sử thi Tây Nguyên sinh ra, tồn tại, nảy nở sinh sôi, ra hoa kết trái trong không gian của buôn làng, của núi, rừng, của dòng suối róc rách chảy, của tiếng đàn Tơ-rung ngân vang trên đại ngàn... Sử thi Tây Nguyên là con đẻ của không gian bí ẩn và thiêng liêng đó. Làng và rừng không còn, thì làm sao Sử thi không “chết”. Đúng như nhận định của GS. TSKH Tô Ngọc Thanh: “Sử thi chỉ có thể tồn tại trong điều kiện xã hội – lịch sử nhất định: chủ thể của Sử thi là nông dân của nền nông nghiệp truyền thống độc canh lúa trên nương rẫy. Đó là điều kiện, là mắt xích không thể thiếu trong môi trường sống (cũng là không gian văn hoá, lịch sử) của đồng bào Tây Nguyên xưa nhằm nuôi dưỡng Sử thi” [1, 48]. Chúng ta không tin Sử thi cũng như bao giá trị văn hoá Tây Nguyên sẽ “chết”. Nhưng thử hỏi: Môi trường “thiên” để diễn xướng Sử thi ở Tây Nguyên có còn không? Thêm vào đó, những nghệ nhân hát kể Sử thi cũng ngày càng ít đi và nếu còn thì cũng ít cơ hội để thể hiện. Nếu chúng ta không kiên quyết với trách nhiệm và kiên trì, biết cách “cư xử” với các giá trị văn hoá đó trong thực tiễn văn hoá sôi động hiện nay, sớm hay muộn, sinh hoạt Sử thi cũng sẽ biến mất khỏi đời sống con người nơi đây.

Với mong muốn đưa Sử thi trở lại với người Tây Nguyên trong đời sống hiện tại của họ, các nhà nghiên cứu và các cấp quản lý đã có nhiều đề xuất và thực hiện một cách tích cực để bảo tồn và phát huy giá trị của Sử thi trong đời sống văn hoá của người dân. Bên cạnh công việc bảo tồn các nghệ nhân hát kể là việc truyền dạy hát kể Sử thi. Những nghệ nhân vô danh đã giữ cho ngọn lửa nghệ thuật bùng cháy ở giữa buôn làng. Nhưng làm sao giữ được họ mãi? Viện nghiên cứu Văn hoá đã thử nghiệm mở các lớp truyền dạy Sử thi, để các nghệ nhân cao tuổi truyền dạy cách hát kể Sử thi cho các thanh niên người dân tộc bản địa Tây Nguyên. Tuy nhiên, một câu hỏi chưa thể trả lời ngay là: Liệu đời sống văn hoá hiện nay, với những phương tiện nghe nhìn, văn hoá phẩm hiện đại, còn có chỗ để cho Sử thi Tây Nguyên tồn tại hay không?. Lưu giữ sử thi trên các văn bản giấy sẽ chỉ như những “cái xác không hồn”. Làm sao để phổ biến các tác phẩm Sử thi Tây Nguyên đến với đông đảo quần chúng bạn đọc đang là một vấn đề lớn với những người yêu mến vốn quý này.

Không chỉ lớn tiếng chỉ trích thể hệ trẻ lãng quên văn hoá cội nguồn, mà không hề tạo cho họ một không gian tiếp cận giá trị văn hoá dân gian

phong phú và đặc sắc ấy một cách phù hợp. Chúng tôi thiết nghĩ, nếu tạo ra được một không gian tiếp cận đúng cách và phù hợp, chắc chắn họ không chỉ yêu mến, mà còn sẵn sàng chung tay gìn giữ vốn quý này. Với mong muốn góp phần giữ gìn, phát huy những giá trị văn hoá của Sử thi Tây Nguyên, khẳng định sức sống mãnh liệt của nó, chúng tôi mạnh dạn đề xuất hướng bảo tồn “động” như sau:

1. Đầu tư làm phim truyện dài tập về Sử thi Tây Nguyên

Đã từ rất lâu, nhiều nền điện ảnh tiên tiến trên thế giới đã sử dụng các sáng tác văn học dân gian và văn học viết cổ điển để làm phim truyện. Các tác phẩm điện ảnh này đã thu hút một lượng khán giả rất lớn, vượt qua ranh giới về tầng lớp, ngôn ngữ, vùng miền và giới tính... Đặc biệt là các tác phẩm văn học dân gian đã cung cấp nguồn tư liệu khổng lồ về nhân vật, tình tiết, mẫu hành động và hệ thống giá trị cho phim truyện. Thực tế, nhiều người Việt Nam ngày nay biết được lịch sử và văn hoá các dân tộc xung quanh mình như Trung Quốc, Hàn Quốc, Nhật Bản... cũng nhờ xem những bộ phim lấy kịch bản từ văn học dân gian hay văn học cổ điển. Trong khi đó, đã từ lâu chúng ta ít có những bộ phim về lịch sử của dân tộc Việt, chưa nói đến văn hoá các tộc người khác trên dải đất Việt Nam. Có lẽ đây cũng là nguyên nhân khiến thế hệ trẻ “lờ mờ” về truyền thống lịch sử, văn hoá của dân tộc. Điều này là một nghịch lý, khi Việt Nam là một quốc gia có nền văn hoá phong phú, đa dạng, đậm đà bản sắc dân tộc. Ở một góc hẹp, chúng tôi nghĩ rằng, ngành Điện ảnh và ngành Truyền hình Việt Nam nên lập Dự án cho việc thực hiện xây dựng kịch bản và làm phim từ nguồn Sử thi dân gian Tây Nguyên. Là phương tiện nghe nhìn có đông đảo công chúng ưa thích và theo dõi, những phim truyện dài tập theo thể loại này sẽ có tác động sâu rộng và hiệu quả tốt đối với việc giữ gìn và phổ biến Sử thi. Trên phim trường hiện nay quá nhiều phim nói về cuộc sống hiện đại, những phim truyện nói về đời sống của người Tây Nguyên còn quá ít ỏi. Hơn nữa, chúng tôi cho rằng với việc đưa Sử thi – mang biểu tượng của văn hoá quá khứ – vào kịch bản phim truyện dài tập có khả năng sẽ trở thành những tác phẩm điện ảnh rất có giá trị ở thời đại nghệ thuật công nghệ.

2. Xuất bản truyện tranh và phim hoạt hình về Sử thi Tây Nguyên

Thực tế, truyện tranh và phim hoạt hình gắn bó chặt chẽ với văn hoá dân gian, trong đó các đề tài, cốt truyện của hai loại hình nghệ thuật nghe nhìn này đã, đang và sẽ khai thác từ kho tàng vô tận thần thoại, truyền thuyết, cổ tích, ngụ ngôn... của các dân tộc. Ở Việt Nam, từ những năm

1960, các tập truyện tranh và bộ phim hoạt hình loại này đầu tiên đã ra mắt người thưởng thức. Rõ ràng là, từ một thể loại văn học dân gian truyền miệng được chuyển thể sang truyện tranh sẽ đem lại những cảm thụ khác biệt, bổ ích trong hưởng thụ văn hoá. Tuy nhiên, theo nhiều nhà nghiên cứu, việc chuyển thể từ thể loại văn học dân gian sang truyện tranh và phim hoạt hình đã giúp cho thế hệ trẻ tiếp cận với văn hoá dân tộc rất phù hợp và hiệu quả. Chúng tôi thiết nghĩ, với các tập truyện tranh và phim hoạt hình về Sử thi Tây Nguyên, chắc chắn sẽ cải thiện được tình hình thế hệ trẻ các tộc người Tây Nguyên đang có thái độ thờ ơ với các giá trị văn hoá truyền thống của ông bà, cha mẹ mình để lại, mà còn thu hút được các tầng lớp nhân dân khác quan tâm..

3. Lập trình các trò chơi điện tử theo những cốt truyện của Sử thi Tây Nguyên

Thế giới hiện đại với các phương tiện truyền thông đang tràn ngập mọi ngóc ngách của buôn làng Tây Nguyên. Để Sử thi thực sự “sống mãi” cùng người Tây Nguyên, một kênh lưu truyền khác, theo chúng tôi, sẽ được thế hệ trẻ quan tâm. Đó là: Lập trình các trò chơi điện tử. Sẽ thật là bổ ích nếu những trò chơi điện tử được xây dựng kịch bản từ những bản Sử thi của người dân bản địa nơi đây. Hiện nay, các trò chơi đặc biệt hấp dẫn với công nghệ không gian ba chiều, cho phép người chơi như được tham gia vào câu chuyện. Chúng tạo ra môi trường thật sự, trong đó người chơi là những đứa trẻ, điều hành câu chuyện theo cách nhìn của mình và tự xử lý các tình huống bất ngờ mà mình gặp phải. Kết quả của trò chơi, người tham gia chơi không thể dự đoán, mà từng bước nắm bắt và hiểu rõ diễn biến của câu chuyện trong Sử thi.

Chúng tôi nghĩ rằng, việc nghe nhìn hoá Sử thi Tây Nguyên sẽ lấp đầy khoảng trống giữa quá khứ với hiện tại, giữa thế giới Sử thi (mà môi trường văn hoá để tồn tại đang dần mất đi) với thế giới hiện thực đương đại. Hướng lưu truyền này có tác dụng khám phá ra những chiều kích ý nghĩa mới của Sử thi Tây Nguyên, làm cho các bản hát kể có một đời sống mới trong thế giới đương đại, và từ đó các giá trị của tác phẩm được nối liền từ quá khứ tới hiện tại. Tóm lại, đây là cách để bảo tồn và truyền bá các giá trị văn hoá độc đáo. Hơn nữa, với cách thức này, Sử thi Tây Nguyên không chỉ sống với đời sống mới, mà còn đạt được những giá trị mới.

Trong tình hình công nghệ thông tin phát triển chi phối thị hiếu người thưởng thức, văn hoá nghe nhìn đang chi phối văn hoá đọc, việc chuyển hoá Sử thi thành phim truyện dài tập, thành phim hoạt hình, truyện tranh

và trò chơi điện tử cần được đẩy mạnh. Tính hữu hiệu của biện pháp này thể hiện ở chỗ nó góp phần duy trì, quảng bá Sử thi Tây Nguyên qua việc làm cho chúng tham gia vào đời sống văn hoá, xã hội, nghệ thuật hiện tại. Và cũng chính đây là cách Sử thi Tây Nguyên thổi rục ngọn lửa của tình yêu quê hương, góp phần rèn đúc nhân cách, bản lĩnh cho thế hệ trẻ, đồng thời cất lên lời ca để nuôi dưỡng cái thiêng liêng của văn hoá cội nguồn. Chúng ta không phản đối việc các nhà văn hoá chuyên nghiệp tham gia cải biên, biến đổi các giá trị văn hoá cổ truyền. Vấn đề là ở chỗ phải cải biên, phát triển theo hướng nào, thủ pháp nào để không “gieo vùng ra ngô” và đặc biệt là không thể coi bất cứ phương Tây là “phát triển”. Với những cách thức lưu truyền như trên, chúng tôi cho rằng đời sống “vẫn đang tiếp tục” của Sử thi Tây Nguyên và đời sống càng phong phú, đa dạng, càng phát huy những giá trị “vàng” của Sử thi Tây Nguyên hơn nữa.

Tài liệu tham khảo

1. Tô Ngọc Thanh (Chủ biên) (1988), *Fônclo Bahnar*, Sờ Văn hóa thông tin Gia Lai - Kon Tum xuất bản.
2. Y Điêng, Ngọc Anh (1963), *Trường ca Tây Nguyên*, Nxb. Văn học, Hà Nội.
3. Nguyễn Văn Hoàn (Chủ biên) (1988), *Đam Săn sử thi Êđê*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.